

РОБОТА З ТЕКСТОМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

WORK WITH THE TEXT IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN THE CONTEXT OF THE REQUIREMENTS OF THE STATE STANDARD OF BASIC SECONDARY EDUCATION

У статті висвітлено особливості роботи з текстом на уроках української мови у 5–9 класах в контексті вимог Державного стандарту базової середньої освіти. Зауважено, що реформування шкільної мовної освіти висуває нові вимоги до вчителя-словесника, який має враховувати когнітивні, соціолінгвістичні, психологічні особливості розвитку сучасного учнівства, що перебуває на перетині книжкової та комп'ютерної культур. Підкреслено, що головним джерелом інформації, засобом формування комунікативної, мовної та соціокультурної компетентностей, а також системи цінностей, є текст. Обґрунтовано основні характеристики реалізації текстоцентричного підходу у сучасній мовній освіті, зокрема, що текстоцентричний підхід визначають як спрямованість освітнього процесу на розвиток мовних і мовленнєвих умінь та навичок на текстовій основі. Такий підхід визначає текст як комунікативну одиницю, що має власну структуру і характеризується такими основними ознаками, як інформаційність, зв'язність, смислова цілісність, відносна завершеність, структурна організація та композиційна єдність частин. З'ясовано, що потреба пошуків методів і засобів формування в учнів на основі опрацювання тексту відповідних змінюваній інформаційно-освітній ситуації компетентностей є нагальною. Акцентовано увагу на тому, що опрацювання тексту сприяє розвитку в учнів інтелектуальних і практичних умінь та навичок, досягненню розвивальних і виховних цілей уроку, оскільки це формує мовну спостережливість, збагачує словниковий запас, розвиває естетичне сприйняття мови. Наведено приклади різнорівневих вправ та завдань з української мови для учнів 5–9 класів. Зроблено висновок про те, що визначені в Державному стандарті орієнтири мовної освіти та створені на його основі модельні програми зумовили пошуки нових підходів до реалізації змісту навчання української мови, зокрема до внесення певних змін у застосування в освітньому процесі текстоцентричного підходу.

Ключові слова: *повна загальна середня освіта, лінгводидактика, компетентнісний підхід, Державний стандарт базової середньої освіти, текстоцентричний підхід.*

The article highlights the features of working with the text in Ukrainian language lessons in grades 5–9 in the context of the requirements of the State Standard of Basic Secondary Education. It is noted that the reform of school language education makes new demands on the teacher-vocational, which should take into account the cognitive, sociolinguistic, psychological features of modern students, which is at the intersection of book and computer cultures. It is emphasized that the main source of information, a means of forming communicative, linguistic and socio-cultural competencies, as well as a system of values, is the text. The main characteristics of the text-centric approach in modern language education are substantiated, in particular, that the text-centric approach is defined as the focus of the educational process on the development of language and speech skills and abilities on a textual basis. This approach defines the text as a communicative unit that has its own structure and is characterized by such basic features as information, coherence, semantic integrity, relative completeness, structural organization and compositional unity of parts. It was found that the need to find methods and means of forming in students on the basis of text processing relevant to the changing information and educational situation of competencies is urgent. Emphasis is placed on the fact that text processing contributes to the development of students' intellectual and practical skills, achieving developmental and educational goals of the lesson, as it forms language observation, enriches vocabulary, develops aesthetic perception of language. Examples of different levels of exercises and tasks in the Ukrainian language for students of 5–9 grades are given. It is concluded that the guidelines of language education defined in the State Standard and the model programs created on its basis led to the search for new approaches to the implementation of the content of Ukrainian language teaching, in particular to make some changes in the text-centric approach.

Key words: *complete general secondary education, language didactics, competence approach, State standard of basic secondary education, text-centric approach.*

УДК 373.5.016:811.161.2]:006
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.15>

Дика Н.М.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри мовно-літературної освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Глазова О.П.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри мовно-літературної освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. Реформування шкільної мовної освіти висуває нові вимоги до вчителя-словесника, який має враховувати когнітивні, соціолінгвістичні, психологічні особливості розвитку сучасного учнівства, що перебуває на перетині книжкової та комп'ютерної культур. Усе частіше книжку, особливо за умови організації навчання в дистанційному форматі та активного використання електронних версій підручників, учням замінює екран. Проте головним джерелом інформації,

засобом формування комунікативної, мовної та соціокультурної компетентностей, а також системи цінностей, як і раніше, для кожного учня й учениці був і залишається текст.

Змінюваність інформаційно-освітньої ситуації повністю враховано в затвердженому Постановою Кабміну України № 898 від 30.09.2020 року Державному стандарті базової середньої освіти. Відтак потреба творчої адаптації шкільної методики навчання української

мови до осучаснених характеристик навчального тексту набула актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковці визначають текст як п'ятий, найвищий основний рівень мови, у якому функціонують усі пов'язані семантико-граматичними відношеннями мовні одиниці. Лінгвістичний, лінгводидактичний, психолінгвістичний аспекти тексту досліджували Ф. Бацевич, О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Галаєвська, М. Кочерган, А. Леонт'єв, Л. Мацько, М. Пентиліук та ін.

Вивчення мовних явищ на основі опрацювання тексту в шкільній методиці навчання української мови є звичним. Особливості вивчення мовних явищ на основі тексту досліджували Т. Донченко, О. Леонт'єв, В. Мельничайко, М. Пентиліук, О. Семенов, Г. Шелехова та ін.

Текстоцентричний підхід визначають як спрямованість освітнього процесу на розвиток мовних і мовленнєвих умінь та навичок на текстовій основі. Такий підхід визначає текст як комунікативну одиницю, що має власну структуру і характеризується такими основними ознаками, як інформаційність, зв'язність, смислова цілісність, відносна завершеність, структурна організація та композиційна єдність частин.

На думку М. І. Пентиліук, «текст – поняття складне й багатогранне, що являє собою усну чи писемну монологічну або діалогічну змістову й структурно завершену систему з кількох чи багатьох речень, яким властива інформаційна насиченість та виражене ставлення автора до висловленого повідомлення» [5, с. 4]. Текст є засобом формування системи цінностей, комунікативної, мовної та соціокультурної компетентностей учня.

Мета статті полягає у визначенні певних змін у застосуванні на уроках української мови текстоцентричного підходу, поданні прикладів вправ і завдань, спрямованих на формування мовної особистості інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У шкільній методиці навчання мови робота з текстом традиційно зводилася до того, щоб на невеликому текстовому матеріалі організувати виконання учнями взаємопов'язаних навчальних дій, послідовність яких сприяла б усвідомленню учнями доцільності добору певних мовних одиниць, засвоєнню мовних правил та формуванню комунікативних умінь. Робота з текстом формує мовну спостережливість, збагачує словниковий запас, розвиває естетичне сприйняття мови. Вивчення мовних категорій на матеріалі тексту сприяє тому, що мовні одиниці сприймаються дітьми як явища живого мовлення, що забезпечує мотивацію навчального процесу.

Без формування умінь і навичок опрацювання тексту на різних рівнях неможливе формування мовної особистості. У переліку визначених Державним стандартом базових знань зазначено:

«Текст: різновиди текстів (одиночні і множинні, цілісні, перервані і змішані); опис, розповідь, роздум; стилі та жанри; структура тексту; фрагментарні тексти; зміст прочитаного; тема; мікротема; ідея; проблеми в тексті; підтекст; культурно-історичний контекст; гіпертекст у медіатексті; особистий і суспільний досвід; мета читання (для отримання інформації, виконання завдань, розвитку естетичного досвіду)» [1, с. 11]. Нічого, чого б не навчали в попередні роки, в переліку немає, хіба що гіпертекст у медіатексті – йдеться про елементи медіаосвіти.

Серед конкретних результатів навчання названих у розділі Держстандарту «Взаємодія з іншими особами усно, сприймання і використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях» названо такі:

- сприймає усну інформацію (РМЛ 1.1): слухає висловлювання в різних формах (монолог, діалог, полілог), сприймаючи подану в достатньо вільному темпі інформацію відповідного обсягу на відомому та частково нову тематику (6 РМЛ 1.1.1);

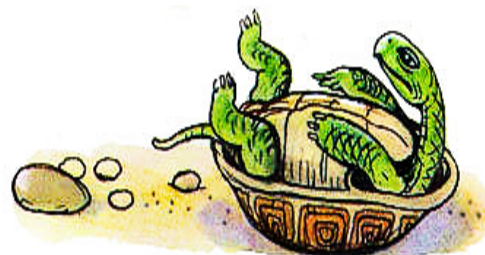
- перетворює інформацію з почутого повідомлення в різні форми повідомлень (РМЛ 1.2): усно відтворює зміст почутого повідомлення (зокрема художнього тексту, медіатексту), акцентуючи увагу на окремих деталях (6 РМЛ 1.2.1); фіксує основний зміст почутого повідомлення (зокрема художнього тексту, медіатексту) відповідно до поставленого завдання (6 РМЛ 1.2.2); з допомогою вчителя чи інших осіб або самостійно добирає і створює окремі способи та засоби візуалізації для передачі інформації, зокрема щодо літературного твору (фабула, розрізнення персонажів, установалення зв'язків між ними тощо) (6 РМЛ 1.2.3) [1].

Як зазначає Г. М. Гич, «мова є важливим компонентом аудіальної культури особистості та служить засобом спілкування людей і впливу на їхню психіку. Важливими засобами педагогічної діяльності вчителя є аудіальні форми навчання, які дозволяють засвоїти навчальний матеріал за рахунок аудіальної сприйнятливості учнів [4, с. 189].

Увідповіднення навчальних завдань з визначеними Держстандартом конкретними результатами проілюструємо прикладом вправи:

- **Прослухайте казку. Доберіть заголовок, який передає її тему.**

З черепахою Меніпоспішатикуди трапилася біда. Несподівано налетів вітер і подув так сильно,

що черепаха перекинулася на спину. Вітер собі полетів, а черепаці ніхто не міг зарадити, бо була вона величезна й важуча.

З цього часу почали черепаці снитися перевернуті сні. Дощі в них йшли із землі на небо, ріки текли в інший бік. Так було уві сні. Наяву черепаха все бачила, чула й говорила так само навпаки.

Якщо вона говорила «Тівирп!», це означало «Привіт!» Якщо запитувала «Иварапс кя?, це означало «Як справи?».

Щоб втішити нещасну перевернуту черепаху, звірі й собі почали перевертати слова. Носоріг тепер відгукувався, коли його називали «Гіросон». Крокодил озивався на звернення «Лидокорк».

Так усі вони мало не знищили свою чудову звірину мову!

Та що там звірі! Діти бігали вулицями й кричали: «Ару! Ару!». Раніше вони кричали: «Ура! Ура!»

Хто знає, яких бід натворила б ще черепаха Меніпоспішатинікуди, якби невдовзі не прилетів вітер і не перевернув її зі спини на живіт (за М. Пляцковським).

• **Дайте відповіді на запитання: чому все сказане черепахою не розуміли інші тварини? Чому пізніше, намагаючись черепаху підтримати, вони мало не знищили свою звірину мову?**

• **Зробіть висновок: чи залежить лексичне значення слова від послідовності вимовляння звуків, з яких воно утворене? Підтвердіть свою відповідь прикладами з тексту прослуханої казки.**

• **Сформулюйте основну думку казки. Визначте в прослуханому тексті 5–7 ключових (головних для розуміння змісту) слів.**

• **Усно перекажіть казку, замінивши подані в ній «перевернуті» слова на такі ж інші, дібрані самостійно.**

• **ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ. Створіть за змістом прослуханої казки комікс із 4–6 малюнків. Намагайтеся передати в малюнках почуття й емоції героїв.**

У створенні запропонованої вправи застосовано *сторітелінг* (англ. – storytelling – «розповідання історій») – один із сучасних методів передавання інформації, який із метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери слухача використовують або як традиційну усну розповідь, або як розміщену в мережі цифрову історію. Сторітелінг як методика відповідає вимогам Державного стандарту до обов'язкових результатів навчання учнів у мовно-літературній освітній галузі в частині сприйняття усного висловлення, аналізу, інтерпретації та оцінювання усної інформації, висловлення та обстоювання власних поглядів, ідей, переконань щодо певних питань, порушених у почутому повідомленні.

Сторітелінг визнано інноваційною методикою формування комунікативної компетентності учнів.

Нині потрібні методики, які забезпечуватимуть формування мовної компетентності учнів і учениць через упровадження в освітній процес методів, ґрунтуються не лише на аудіюванні, говорінні, читанні й письмі, а й на запропонованих учням або створюваних ними самостійно засобів візуалізації (малюнків, фотографій, коміксів, відеороликів тощо).

Виконуючи подану вище вправу, учні й учениці 5 класу вдаються не лише до аудіювання, а й до говоріння. Крім того, у відповідності до вимог Державного стандарту, учні мають візуалізувати сприйняту й осмислену ними через аудіювання й говоріння інформацію.

Серед конкретних результатів навчання, визначених у розділі Держстандарту «Сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів (зокрема художніх текстах, медіатекстах) і використання її для збагачення власного досвіду» названо:

- сприймає текст (РМЛ 2.1), а саме: відповідно до мети застосовує основні види читання текстів (цілісних, перерваних, змішаних) (зокрема художніх текстів, медіатекстів) (6 РМЛ 2.1.1); сприймає тексти (зокрема художні тексти, медіатексти), зважаючи на контекст створення та читацьке сприйняття (6 РМЛ 2.1.3);

- аналізує та інтерпретує текст (РМЛ 2.2): визначає основні порушені в тексті (зокрема художньому тексті, медіатексті) проблеми, пов'язуючи їх із життєвим досвідом (6 РМЛ 2.2.1); розрізняє відому і нову, головну і другорядну інформацію, факти і судження в тексті (зокрема художньому тексті, медіатексті) (6 РМЛ 2.2.2); визначає тему та мікротеми, основну думку тексту (зокрема художнього тексту, медіатексту) (6 РМЛ 2.2.3); інтегрує інформацію, подану в різний спосіб (словесно, графічно) у межах одного тексту (6 РМЛ 2.2.5); робить висновки на основі аналізу тексту (зокрема художнього тексту, медіатексту) (6 РМЛ 2.2.7) [1].

Добір і формулювання завдань, орієнтованих на названі конкретні результати, проілюструємо прикладом вправи:

• **Прочитайте. Яка подана в тексті інформація виявилася для вас новою? Що вже було вам відомо? З яких джерел? Яка викладена в тексті інформація є, на вашу думку, найбільш важливою, отже, головною?**

Найперші козацькі загони організувалися біля дніпровських порогів у XV столітті. Мужні воїни боронили від нападників свій народ. Козаків шанували й любили, ними захоплювалися. Про походи й переможні битви козаків люди склали пісні та легенди.

Козаки над усе цінували сміливість, кмітливість, добре серце, почуття гумору. Запорожець умів посміятися з ворога, з самого себе, покепкувати з товариша.

Але були речі, до яких козаки ставилися дуже серйозно. Вони ніколи не жартували над вірою, церквою, батьківщиною. Мужні воїни шанували старих, допомагали немічним, підтримували вдів і сиріт.

Та чи всі знають, що козацтво – це дивовижний випадок у всій світовій історії? Наш народ не мав у ті часи своєї держави, але створив непереможні збройні сили! Саме нездоланне військо є неодмінною ознакою державності (за М. Слабошпицьким).

• **Визначте тему та основну думку тексту. Доберіть заголовок, який передає тему.**

• **Укажіть названі в тексті факти (те, що сталося, відбулося насправді). Прочитайте речення, у яких ці факти оцінено, тобто подано про них судження.**

• **Сформулюйте за змістом тексту уточнювальне та доповнювальне запитання. Дайте на них відповіді.**

• **Визначте в реченнях тексту однорідні члени. Поясніть у цих реченнях розділові знаки.**

• **Визначте мікротеми тексту, складіть і запишіть його план. Два-три з пунктів плану сформулюйте реченнями, що містять однорідні члени речення.**

• **Зробіть із прочитаного тексту висновок, пов'язавши його з подіями сьогодення.**

• **ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ. Уявіть, що вам доручили створити сценарій телефільму про українське козацтво. Кого б ви обрали героями вашого сценарію? Відповідь поясніть.**

До розділу Держстандарту «Висловлювання думок, почуттів і ставлень, письмова взаємодія з іншими особами, зокрема інтерпретація літературних творів національної літератури; взаємодія з іншими особами у цифровому середовищі, дотримання норм літературної мови» визначено такі конкретні результати:

• створює письмові висловлення (РМЛ 3.1): записує (від руки або з використанням спеціальних, зокрема цифрових, пристроїв) власні міркування або інформацію з різних джерел (6 РМЛ 3.1.1); добирає потрібні мовні засоби, дотримуючись основних мовних норм (6 РМЛ 3.1.4);

• взаємодіє письмово в режимі реального часу (у цифровому середовищі) (РМЛ 3.2): створює невеликі типові повідомлення/медіатексти

на захищених цифрових сервісах і в соціальних мережах щодо проблем, пов'язаних з особистим досвідом та освітньою діяльністю (6 РМЛ 3.2.1); бере участь в онлайн-дискусіях, розпізнаючи розбіжності в думках співрозмовників і толерантно обстоює власну позицію, дотримується норм етикету (6 РМЛ 3.2.2) [1].

Увідповіднення завдань із названими конкретними результатами опрацювання тексту проілюструємо прикладом вправи:

• **Прочитайте листування учасників форуму юних мовознавців.**

Богдан – пропозицій вулкан	Дата: 14.IV. 2022, 16:30. Повідомлення # 8
 <p>Група: користувачі Повідомлень 8 Статус: online</p>	Шановні форумчани! Пропоную силами учнів організувати в нашому місті мовний перформанс. Для тих, хто не знає або забув, поясню. Перформанс – це вистава, дія однієї людини чи групи осіб, які хочуть до чогось привернути увагу або до чогось закликати. Якимось мені довелося бути учасником перформансу. Кільком людям зав'язали роти, спеціальними затичками затулили вуха, після чого запропонували поспілкуватися. Що тут почалося! Руками розмахували, підстрибували, навіть танцювали. Але ніхто НІ-ЧО-ГО не зрозумів! Мета такого перформансу – увиразнити значення для людей мови. Увиразнили, підтвердили, проілюстрували. Перформанс вийшов ду-у-уже цікавий.
Маринка – слово як жаринка	Дата: 14.IV. 2022, 16:40. Повідомлення # 12
 <p>Група: користувачі Повідомлень 12 Статус: online</p>	Та невже тобі, Богдане, нічим зайнятися? Думаєш, на нашому форумі ти найрозумніший? Гадаєш, створити перформанс легко і швидко? А чи знаєш, що перформанс ніколи не повторюється? Значить, ти пропонуєш нам витратити купу часу задля підготовки одного-єдиного виступу? А не шкода тобі на такі, хай і моднячі, штуки своєї й нашої фантазії та сил? Теж мені режисер! Почитав би краще книжку!
Ярослава, до всього цікава	Дата: 14.IV. 2022, 17:50 Повідомлення # 15
 <p>Група: користувачі</p>	Не будь, Маринко, такою грубою та вредною! Побільше тактовності! А ще – толерантності. Як не знаєш, що це таке, то подивися в словнику. Як на мене, пропозиція цікава. Перформанс нагадує оживлені скульптури, навіть такі собі «живі картини». Справді, виконують перформанс одноразово. Але ж залишаються фотографії, робиться відеозапис,

<p>Повідомлень 15. Статус: online</p>	<p>бо сьогодні кожен має телефон! До речі, про телефон. Чому б не організувати перформанс про користь від використання телефона в навчанні мови? Йти-меться і про електронні підручники, і про словники! Це корисно показати нашим учителям і батькам! А перформанс – чудова для цього форма!</p>
---	---

• **Значення слова толерантність з'ясуйте за Тлумачним словником. Що вам відомо про етикет спілкування в мережі? Розкажіть про це.**

• **Уявіть, що ви приєднуєтесь до спілкування на форумі. Передайте ваше ставлення до ідеї шкільного перформансу.**

• **Висловте ставлення до листування дівчат: кого з них ви підтримуєте і чому? Висловлення-пост запишіть у зошиті.**

• **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що юні форумчани зустрілись у реальному житті. Як ви думаєте, які теми для обговорення вони б обрали? Відповідь поясніть.**

Висновки і пропозиції. Визначені в Державному стандарті орієнтири мовної освіти та створені на його основі модельні програми зумовили пошуки нових підходів до реалізації змісту навчання української мови, зокрема до внесення певних змін у застосування в освітньому процесі текстоцентричного підходу. Вимогам Державного

стандарту базової середньої освіти відповідають далеко не всі з поданих у підручниках вправ, дидактичною основою яких є текст.

Потреба пошуків методів і засобів формування в учнів на основі опрацювання тексту відповідних змінюваній інформаційно-освітній ситуації компетентностей є нагальною. Актуальність досліджень підтверджується тим, що опрацювання тексту сприяє розвитку в учнів інтелектуальних і практичних умінь та навичок, досягненню розвивальних і виховних цілей уроку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
2. Дика Н. М. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції нової української школи. *Молодий вчений* (11), 2017. С. 294–297.
3. Галаєвська Л. В. Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок учнів та його реалізація в підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника*, 2017. Вип. 19. С. 68–79.
4. Гич Г. М. Столітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2015, № 4. С. 188–191.
5. Пентилюк М. І. Текстоцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики* : зб. статей. К. : Ленвіт, 2011. С. 96–108.